

Особливості структури навчальної мотивації у підлітків з різним рівнем навчальних досягнень

Розглянуто генезу становлення навчальної мотивації школярів – від молодшого шкільного до підліткового віку. Описано вікові особливості розвитку мотивації підлітків. Експериментально досліджена і проаналізована структура й особливості навчальної мотивації школярів середньої освітньої ланки залежно від рівня їх навчальних досягнень. Виявлено існуючі значимі зв'язки мотивів учнів з їх шкільною успішністю. Здійснено порівняльний аналіз особливостей навчальної мотивації у підлітків з різною результативністю навчання.

Ключові слова: навчальна мотивація, мотив, структура мотивації навчальної діяльності.

Рассмотрен генезис становления учебной мотивации учащихся младшей и средней школы. Описаны возрастные особенности развития мотивации подростков. Экспериментально исследованы и проанализированы структура и особенности учебной мотивации школьников в зависимости от уровня их учебных достижений. Выявлены существующие значимые связи мотивов учащихся с их школьной успеваемостью. Осуществлен сравнительный анализ особенностей учебной мотивации подростков с разным уровнем учебных достижений.

Ключевые слова: учебная мотивация, мотив, структура мотивации учебной деятельности.

Постановка проблеми. Розвиток позитивної навчальної мотивації учня сприяє ефективності навчального процесу. Керування цим процесом потребує розуміння сутності навчальної мотивації, основних закономірностей її функціонування та розвитку.

Навчальна мотивація є системою природних, соціальних і особистісних чинників, які спонукають особистість включитися у процес навчання, впливають на характер та забезпечують ефективність цього процесу. Продуктивність навчальної діяльності, її результат визначаються її мотиваційною структурою – змістом і розгорнутістю цієї структури, сформованістю її компонентів, ієрархією мотивів і зв'язками між ними, характером мотивів навчання, власним сенсом навчання школяра, особливостями емоцій, що супроводжують процес навчання тощо. Своєрідність навчальної мотивації полягає в тому, що в процесі діяльності

школяр не тільки засвоює знання, але й формується як особистість. Г.С.Костюк зазначав: “Мотиви навчальної діяльності визначають її смисл для учня, його ставлення до навчання, а тому й енергію, старанність, з якою він вчиться...і результати навчання... Від мотивів залежать як ближчі, так і віддаленіші результати розвитку” [3, с. 403].

Психологічний супровід процесу формування учбової мотивації особливо важливий для учнів середньої освітньої ланки, адже саме в цей період відбувається їх формування як суб'єктів власної діяльності. Несформованість навчальної мотивації виявляється, перш за все, у падінні навчальної успішності. Отже, пріоритет навчальної мотивації підлітків в успішному засвоєнні ними знань зумовлює потребу в поглибленому її вивченні. Тому наше експериментальне дослідження було спрямоване на вивчення зв'язку мотивів учіння підлітків з їх шкільною успішністю.

Методологічним підґрунтям нашого дослідження стало фундаментальне положення вітчизняної і зарубіжної психології про тісний взаємозв'язок між мотивацією школяра і результативністю його навчання (Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн). В експериментальному вивченні проблеми *ми спиралися на положення* про сутність і закономірності розвитку особистості в підлітковому віці (М.І. Алексєєва, Л.І. Божович, І.С. Кон, І.В. Дубровина, А.К. Маркова, Д.І.Фельдштейн, Г.А.Цукерман); про становлення і розвиток навчальної мотивації (М.І. Алексєєва, Л.І. Божович, А.К. Маркова, Ю.М. Орлов, П.М. Якобсон).

Метою статті є аналіз експериментального дослідження структури навчальної мотивації і тенденцій її зміни у підлітків з різним рівнем навчальних досягнень. Виходячи з мети, *завданнями* є: 1) вивчення особливостей навчальної мотивації у підлітковому віці; 2) дослідження структури навчальної мотивації у підлітковому віці; 3) з'ясування характеру залежності між мотивами, які усвідомлюються підлітками та їх ефективністю, що виявляється певним чином у шкільній успішності.

У роботі використано теоретичні й емпіричні *методи дослідження*: теоретичний аналіз досліджень особливостей мотиваційної сфери підлітків, навчальної мотивації; констатуючий експеримент з використанням психодіагностичних методик: “Мотиваційна структура навчальної діяльності” (М.І. Алексєєва, М.Т. Дригус) і “Рівень шкільної мотивації ” (Н.Г. Лусканова); методи математичного опрацювання експериментальних даних з наступною якісною їх інтерпретацією та змістовим узагальненням.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз вікових особливостей навчальної мотивації підлітків засвідчив, що її розвиток, безумовно, пов'язаний із резервами молодшого шкільного віку. До вікових особливостей, що сприяють формуванню навчальної мотивації дітей цього віку, можна віднести загальне позитивне ставлення до школи, цікавість, широту інтересів. З іншого боку, навчальна мотивація молодшого школяра ще нестійка, мало усвідомлена, переважно зовнішня, недостатньо дієва, частіше спрямована на результат, ніж на способи навчальної діяльності.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що динаміка формування повноцінної навчальної мотивації школярів визначається не тільки віковими особливостями дітей і змістом навчання, але й побудовою навчального процесу, тим, чи ставить вчитель собі за мету формування навчальної мотивації.

Як відомо, існує тісний зв'язок між успішністю учіння і ставленням до нього школяра. Вважаємо, що для вивчення навчальної мотивації учнів необхідно співставити різні сторони їх навчальної роботи, зокрема співставити спонуки до навчання і реальні результати учіння. Отже, *подальшим завданням нашого дослідження є практичне вивчення особливостей навчальної мотивації у підлітків з різною навчальною успішністю.*

Для визначення мотиваційної структури підлітків була використана методика “Мотиваційна структура навчальної діяльності” (М.І. Алексеева, М.Т. Дригус). Учні мали оцінити твердження, які складала група мотивів навчання, виходячи із міри значення мотиву саме для себе, оцінити, наскільки важливі причини, які спонукають вчитися в школі (за шкалою: майже не має значення; частково важливі; досить важливі; дуже важливі). За методикою ми отримали дані про представленість і співвідношення пізнавальних, комунікативних, емоційних, зовнішніх (заохочення, покарання) мотивів, мотивів саморозвитку, досягнення та позиції школяра в мотиваційній структурі підлітка [1].

Вибірка: в експерименті брали участь 256 школярів міст Києва та Миколаєва, з них 140 школярів 6 класів і 116 семи-класників.

Залежно від навчальної результативності підлітків (академічної успішності по всіх предметах за півріччя), кожна з паралелей (6-ти і 7-класники) була поділена на три групи: I група – учні з високим рівнем навчальних досягнень у вибірці (високоуспішні – ВУ), II група – учні з середнім для вибірки рівнем навчальних досягнень (середньоуспішні – СУ), III група – школярі з низьким, порівняно з

вибіркою, рівнем навчальних досягнень (низькоуспішні – НУ). Підкреслимо, що розподіл підлітків по групам успішності відбувався не на підставі абсолютної, а на підставі відносної успішності по вибірці успішності. Для поділу на групи використано стандартне відхилення показника навчальної успішності. Розподіл учнів за рівнем навчальної успішності вказано в таблиці 1.

Таблиця 1

**Загальна характеристика розподілу вибірки
за рівнем навчальних досягнень**

Вибірка	Всього осіб	Групи за рівнем успішності					
		високий (ВУ)		середній (СУ)		низький (НУ)	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
6-і класи	140	28	20,0%	72	51,4%	40	28,6%
7-і класи	116	29	25,0%	57	49,1%	30	25,9%
Разом:	256	57	22,3%	129	50,4%	70	27,3%

Враховуючи близький до нормального розподіл опитаних за показниками навчальної успішності, обробка даних здійснювалась із застосуванням методів статистичного аналізу: описових статистик та кореляційного аналізу.

З метою дослідження вікових особливостей мотиваційної структури підлітків розглянемо спочатку отримані дані по класах (паралелях) незалежному від успішності. В таблицях 2 і 3 представлена загальна структура навчальної мотивації за середніми балами 6 і 7 класів відповідно.

Таблиця 2

**Діагностика структури мотивації. Середній бал мотиву
(шестикласники)**

Клас	Оцінка навчального мотиву (середній бал)						
	Пізнавальні	Комунікативні	Емоційні	Саморозвитку	Позиція школяра	Досягнення	Зовнішні
6-ті класи (Миколаїв)	5,64	6,13	5,79	5,40	5,34	5,40	5,59
6-ті класи (Київ)	6,13	5,77	6,24	6,19	5,84	5,69	6,04
6-ті класи разом	5,89	5,95	6,01	5,79	5,59	5,54	5,81

Як видно з таблиці 2, у шестикласників Миколаєва за балами перші місця належать комунікативним, емоційним, пізнавальним

і зовнішнім мотивам. Для шестикласників Києва це мотиви: емоційні, саморозвитку, пізнавальні і зовнішні. Як бачимо, у підлітків різних міст є спільні дуже значимі мотиви (емоційні, пізнавальні, зовнішні), що ілюструє вікові особливості їх мотиваційної структури. Разом з тим, розбіжності свідчать про різну виховну спрямованість даних конкретних шкіл, про індивідуальні особливості у темпах розвитку навчальних мотивів. Для 6-х класів загалом за балами перші місця посіли мотиви: емоційні, комунікативні, пізнавальні і зовнішні. Ці дані відображають вікові особливості розвитку школярів, для яких важливими є спілкування і емоційний контакт з оточуючими, пошук референтної групи і у яких є “ненасичена потреба у пізнанні”, бо розумовий розвиток відбувається на якісно новому рівні.

Учні 7-х класів найбільш важливими причинами, що спонукають їх вчитися в школі, вважають зовнішні, саморозвитку, досягнення, позицію школяра і пізнавальні мотиви, що теж відображає вікові особливості розвитку школярів, для яких важливими є прагнення відповідати соціальній нормі, почуття дорослості, яке сприяє бажанню чогось досягти самому (див. таблицю 3).

Таблиця 3

**Діагностика структури мотивації. Середній бал мотиву
(семикласники)**

Клас	Оцінка навчального мотиву (середній бал)						
	Пізнавальні	Комунікативні	Емоційні	Саморозвитку	Позиція школяра	Досягнення	Зовнішні
7-мі класи (Миколаїв)	5,39	5,07	5,17	5,31	5,32	5,37	5,76
7-мі класи (Київ)	5,81	6,27	6,23	6,35	6,08	5,92	6,08
7-мі класи разом	5,48	5,34	5,41	5,54	5,49	5,49	5,83

Для попереднього загального аналізу порівняємо середній бал кожного з мотивів у структурі мотивації учнів 6 і 7 класів (див. діаграму 1).

Шестикласники належать до молодшого, а семикласники до власне підліткового віку. Тому структура мотивації у них дещо різна. На останньому місці в структурі мотивації у шестикласників мотиви досягнення і позиція школяра, а у семикласників – кому-

нікативні й емоційні. Отже, якщо аналізувати динаміку зміни структури мотивів з 6 по 7 класи, то можна сказати, що у 6-му класі комунікативні й емоційні мотиви посідали перші місця, бо відображали вікові характеристики школярів – бажання спілкуватися, знайти своє місце в групі тощо. В 7 класі ці мотиви виходять на останні місця – діти вже визначилися зі своїм місцем у структурі класу і тепер спрямували свої зусилля на те, щоб довести, на що вони здатні як у плані навчання (досягнення), так і в соціальному плані (позиція школяра). І навпаки, мотиви досягнення і позиція школяра у шестикласників поки що на останніх місцях.

Діаграма 1

Якщо аналізувати 6 і 7 класи разом, то найбільшими спонуканими для себе в навчальній діяльності школярі усвідомлюють пізнавальні (внутрішні, власне навчальні) і зовнішні мотиви (вони увійшли у четвірку найбільш важливих спонук). Вся справа в їх співвідношенні. Якщо питома вага належить пізнавальним мотивам, то можна стверджувати, що школярі, які брали участь у дослідженні, спрямовані на навчання і повинні мати хороші шкільні оцінки. (Так воно і є насправді, тому групи ВУ, СУ і НУ виділені не на підставі абсолютної, а на підставі відносної успішності по вибірці успішності /неуспішності).

Повернемось до діаграми. Як бачимо, різниця між мотивами, що зайняли перші, і між тими, що зайняли останні місця невелика як всередині паралелі (6 класи – від 6,01 до 5,54, що складає 0,47 балу; 7 класи – від 5,83 до 5,34, що складає 0,49 балу), так і між класами. Найменша різниця між 6 і 7 класами по зовнішньому мотиву (різниця 0,02), мотиву досягнення (0,05) і позиції школяра (0,1). Найбільша різниця по мотивах: емоційному (0,6), пізнавальному (0,41), комунікативному (0,39).

Крім того, на діаграмі видно, що в 7-х класах структура навчальної мотивації по середньому балу більш рівна, однорідна. Більш контрастна структура у 6-х класах пояснюється тим, що вони знаходяться на переході від молодшого підліткового до власне підліткового віку.

З отриманих даних можна зробити висновок, що важливими спонуканами власної навчальної діяльності учні 6-7х класів вважають мотиви: пізнавальні, зовнішні і саморозвитку.

Ми проаналізували мотиваційну структуру підлітків за середніми балами, тобто самі учні давали оцінку певному мотиву. Тепер проаналізуємо ієрархію навчальних мотивів не за середніми балами, а за частотою згадування, тобто за рангами.

Таблиця 4

**Діагностика структури мотивації.
Ранжування мотивів (шестикласники)**

Клас	Ієрархія навчальних мотивів (ранг)						
	Пізнавальні	Комунікативні	Емоційні	Саморозвитку	Позиція школяра	Досягнення	Зовнішні
6-ті класи (Миколаїв)	3	1	2	6	4,5	7	4,5
6-ті класи (Київ)	3	6	2	1	5	7	4
6-ті класи разом	3	1	2	4	6	7	5

Як видно з таблиці 4, в учнів 6-х класів на третьому ранговому місці стоять пізнавальні мотиви, на другому – емоційні. Перше місце у школярів з Миколаєва посіли комунікативні мотиви, а у киян – мотиви саморозвитку. Загалом у більшій кількості дітей комунікативні мотиви виявилися більш значимими (сильними) і посіли 1-е рангове місце, що характерно для підліткового віку. Мотиви саморозвитку знаходяться на 4 ранговому місці (у киян – на

першому), а зовнішні мотиви у учнів Миколаєва і Києва на 4-му (загалом на 5-му), що вказує на напрямок розвитку мотиваційної структури.

Таблиця 5

**Діагностика структури мотивації.
Ранжування мотивів (семикласники)**

Клас	Ієрархія навчальних мотивів (ранг)						
	Пізнавальні	Комунікативні	Емоційні	Саморозвитку	Позиція школяра	Досягнення	Зовнішні
7-мі класи (Миколаїв)	3	7	6	5	4	2	1
7-мі класи (Київ)	7	4	3	1,5	5	6	1,5
7-мі класи разом	6	7	3	2	5	4	1

Профіль мотиваційних рангів учнів 7-х класів більш строкатий (див. таблицю 5). Так, у школярів Миколаєва 1, 2, 3 і 4 ранги зайняли мотиви: зовнішній, досягнення, пізнавальний і позиція школяра, що співпадає із загальною мотиваційною структурою за середніми балами (див. діаграму). У киян перші два рангові місця посіли мотиви: зовнішній і саморозвитку, на 3-му і 4-му місцях за значимістю емоційні і комунікативні мотиви. Це свідчить про індивідуальні особливості даних дітей. Можемо припустити, що вони “трошки затримались у 6-му класі”.

Загалом можна констатувати, що у більшої кількості семикласників зовнішні мотиви виявилися більш значущими (сильними), на другому ранговому місці – мотиви саморозвитку, на 3-му – емоційні і на четвертому – мотиви досягнення.

Підсумуємо. Перші чотири рангові місця (тобто більш значимими для школярів, більш сильними, дієвими) зайняли: 6-й клас – комунікативні, емоційні, пізнавальні, саморозвитку; 7-й клас – зовнішні, саморозвитку, емоційні, досягнення. Отже, можна зробити висновок, що прагнення саморозвитку (що неможливо без пізнання і досягнень) і емоційного прийняття (що може виявлятися у спілкуванні, у визнанні власних досягнень) відіграють провідну роль у мотивації навчання підлітків, які брали участь у дослідженні.

Метою дослідження було з’ясувати характер залежності між мотивами, які усвідомлюються підлітками та їх ефективністю, що

виявляється певним чином у шкільній успішності. Тому ми співставили зміст мотивів учбової діяльності з результатами навчання, тобто з успішністю, яка визначалась за середнім балом по всіх предметах за півріччя (див. Таблицю 6).

Таблиця 6

Оцінка навчальних мотивів в групах з різною навчальною результативністю (шестикласники)

Група за рівнем успішності	Оцінка навчального мотиву (середній бал)						
	Пізнавальні	Комунікативні	Емоційні	Саморозвитку	Позиція школяра	Досягнення	Зовнішні
ВУ	6,00	6,18	6,25	6,93	5,96	6,04	5,96
СУ	5,96	6,01	6,06	5,43	5,53	5,29	5,82
НУ	5,68	5,68	5,78	5,65	5,45	5,65	5,70
6-і класи	5,89	5,95	6,01	5,79	5,59	5,54	5,81

Як видно з таблиці, у ВУ шестикласників за балами перше місце належить мотиву саморозвитку, який має суттєвий відрив від інших мотивів. За ним провідні місця займають мотиви емоційний, комунікативний і пізнавальний. Останні місця зайняли зовнішній мотив і позиція школяра.

У СУ шестикласників перші місця з незначною різницею зайняли емоційні, комунікативні і пізнавальні мотиви, що типово для молодших підлітків (вікова норма). Останні місця зайняли позиція школяра (як і у ВУ), мотиви досягнення і саморозвитку (1-е місце у ВУ).

У НУ підлітків найбільш значимими мотивами виявились емоційні, комунікативні і пізнавальні. Найменш значимі мотиви досягнення, позиція школяра і саморозвитку.

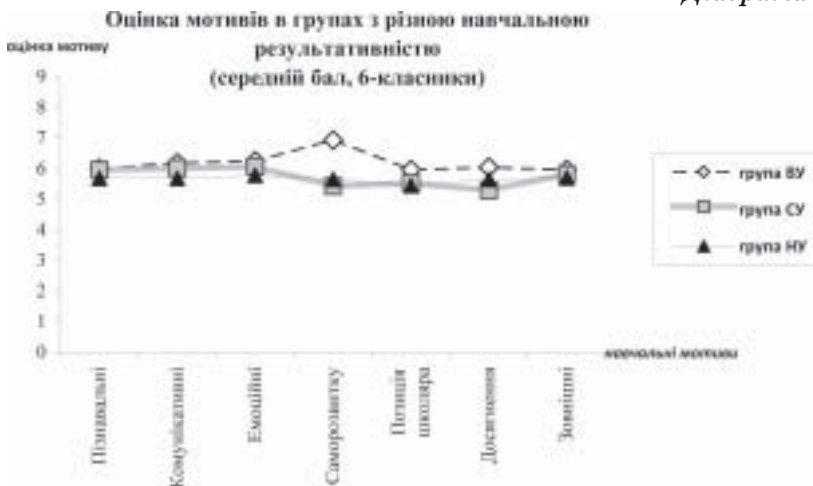
Отже, можна зробити висновок, що для всіх груп шестикласників найбільш значимими є емоційні, комунікативні і пізнавальні мотиви, що відображає вікову норму. Група ВУ відрізняється суттєвим домінуванням мотиву саморозвитку у мотиваційній структурі. Це наглядно видно з діаграми 2.

Розглянемо структуру навчальної мотивації за середніми балами різних груп успішності підлітків 7-х класів (див. таблицю 7).

ВУ семикласники найбільш важливими причинами, що спонукають їх навчатися в школі, вважають позицію школяра, зовнішні і комунікативні мотиви. Останнє місце в структурі мотивів

ВУ підлітків 7-х класів у емоційних мотивів. Тобто ВУ учні вчать незалежно від того, подобаються вчителі чи ні. У СУ учнів за балами перші місця в мотиваційній структурі посіли мотиви зовнішні, саморозвитку і досягнення. Останні – комунікативні і пізнавальні. У НУ семикласників значимими мотивами виявилися емоційні, зовнішні і пізнавальні. Найнижчими – досягнення і позиція школяра.

Діаграма 2

Таблиця 7

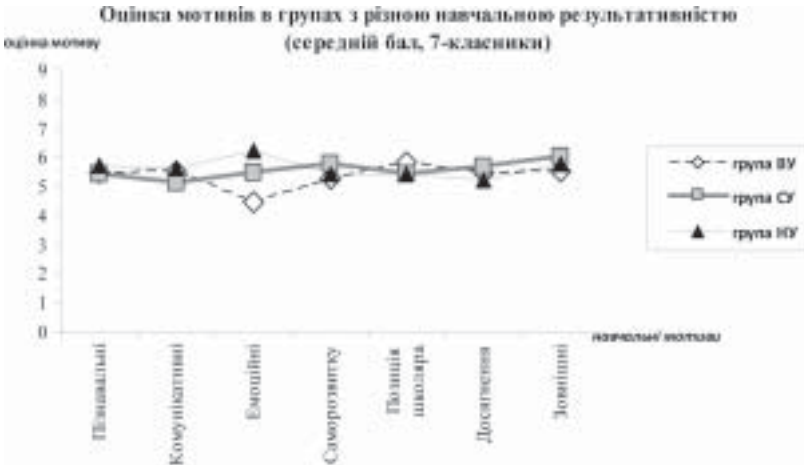
Оцінка навчальних мотивів в групах з різною навчальною результативністю (семикласники)

Клас	Оцінка навчального мотиву (середній бал)						
	Пізнавальні	Комунікативні	Емоційні	Саморозвитку	Позиція школяра	Досягнення	Зовнішні
ВУ	5,45	5,52	4,45	5,28	5,79	5,45	5,52
СУ	5,39	5,09	5,47	5,74	5,39	5,67	6,02
НУ	5,70	5,63	6,20	5,43	5,40	5,20	5,77
7-і класи	5,48	5,34	5,41	5,54	5,49	5,49	5,83

Як бачимо, у полярних за успішністю групах семикласників структура навчальних мотивів за балами обернена – у ВУ на першому

місці – позиція школяра (у НУ цей мотив на останньому місці), на останньому – емоційні мотиви, які у НУ посідають перше місце.

Діаграма 3

Отже, аналіз оцінки навчальних мотивів в групах з різною навчальною результативністю семикласників засвідчив, що полярні за навчальною успішністю групи (ВУ і НУ) відрізняються за емоційними мотивами. Це наглядно видно з представленої діаграми (див. діаграму 3).

Таблиця 8

Ранжування мотивів за середнім ранговым місця в структурі мотивації (в групах з різною навчальною результативністю, шестикласники)

Група за рівнем успішності	Ієрархія навчальних мотивів (ранг)						
	Пізнавальні	Комунікативні	Емоційні	Саморозвитку	Позиція школяра	Досягнення	Зовнішні
ВУ	3	6	2	1	4,5	7	4,5
СУ	2	1	3	6	5	7	4
НУ	3,5	2	1	3,5	7	5,5	5,5
6-і класи	3	1	2	4	6	7	5

Ми проаналізували мотиваційну структуру груп підлітків за успішністю по середніх балах, тобто самі учні давали оцінку певному

мотиву. Тепер проаналізуємо ієрархію навчальних мотивів не за середніми балами, а за частотою згадування, тобто за рангами.

Як видно з таблиці 8, незалежно від навчальної успішності, у школярів 6-х класів найбільш сильними спонуками до навчання виявились мотиви комунікативні, емоційні й пізнавальні. Таку ж мотиваційну структуру мають СУ учні. У ВУ шестикласників найбільш сильними спонуками до навчання виявились мотиви саморозвитку, емоційні і пізнавальні. Цікаво, що мотиваційна структура ВУ 6-класників за середніми балами і за рангами виявилася однаковою, що свідчить про провідну роль впливу саме цих мотивів на навчальну успішність. Для НУ підлітків найбільш сильними є мотиви емоційні, комунікативні, саморозвитку і пізнавальні, що теж повторює мотиваційну структуру за балами. Отже, бажання багато спілкуватися і зайві емоції призводять до зниження навчальної успішності.

Розглянемо розподіл рангів учнів 7-х класів з різною навчальною результативністю (таблиця 9). На вибірці підлітків 7-х класів перші місця за рангами посіли мотиви зовнішні, саморозвитку, емоційні й досягнення. Останні – комунікативні і пізнавальні.

Таблиця 9

Ранжування мотивів за середнім балом рангового місця в структурі мотивації (в групах з різною навчальною результативністю, семикласники)

Клас	Ієрархія навчальних мотивів (ранг)						
	Пізнавальні	Комунікативні	Емоційні	Саморозвитку	Позиція школяра	Досягнення	Зовнішні
ВУ	6	2	7	3,5	1	5	3,5
СУ	6	7	4	2	5	3	1
НУ	3	4	1	5	7	6	2
7-і класи	6	7	3	2	5	4	1

У ВУ учнів найбільш сильними (впливовими) виявились такі мотиви: позиція школяра, комунікативні, зовнішні і саморозвитку. Останні – емоційні і пізнавальні. У СУ на перших місцях – зовнішні, саморозвитку і досягнення. Останні – комунікативні і пізнавальні. У НУ семикласників найбільш сильними спонуками до навчання виявились емоційні, зовнішні та пізнавальні. Найбільш слабкими –

позиція школяра, досягнення і саморозвитку. Отже, у полярних за навчальною результативністю групах ВУ і НУ семикласників структура навчальної мотивації за силою (за рангами) виявилась оберненою по мотивах позиція школяра і саморозвитку (провідні місці у ВУ і останні у НУ) і по мотивах пізнавальних і емоційних (провідні місця у НУ і останні у ВУ).

Останнє місце в структурі мотивації пізнавальних мотивів (внутрішніх щодо навчання) у ВУ підлітків змушує припустити, що навчання і пізнання виступає у них не як ціль, а як засіб до саморозвитку і до можливості зайняти бажану соціальну позицію. Тобто навчально-пізнавальна діяльність є засобом і спонукається зовнішніми мотивами.

Аналіз взаємозв'язку успішності з вираженістю та ранговими місцями груп навчальних мотивів, виявив слабку позитивну значущу кореляцію рівня успішності з вираженістю мотивів саморозвитку в учнів шостих класів, зі слабкою тенденцією до відносного домінування мотиву у більш успішних школярів. Серед семикласників значимою виявилась помірна негативна асоційованість навчальної результативності з емоційними мотивами ($p < 0,01$) (див. таблицю 10).

Таблиця 10

Кореляційні зв'язки рівня навчальних мотивів з навчальною успішністю за методикою “Діагностика структури навчальної мотивації”

Середній бал мотиву	Кореляції з навчальною успішністю			
	6 класи (n=140)		7 класи (n=116)	
Пізнавальний	0,123		-0,049	
Комунікативний	0,088		-0,037	
Емоційний	0,089		-0,328	**
Саморозвитку	0,230	**	-0,073	
Позиція школяра	0,124		0,066	
Досягнення	0,040		0,020	
Зовнішній	0,023		-0,143	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Ще більш виражений обернений зв'язок успішності з емоційними мотивами виявлено при аналізі рангових місць мотивів у структурі мотивації кожного школяра. Більша відносна значущість емоційних мотивів, тобто вище місце в ієрархії, виявилась більш притаманною менш успішним учням-семикласникам ($p < 0,01$), тоді як відносно домінування позиції школяра у семикласників виявляє

слабку позитивну асоційованість з кращими результатами навчання (див. таблицю 11).

Таблиця 11

Кореляційні зв'язки рангів навчальних мотивів з навчальною успішністю за методикою “Діагностика структури навчальної мотивації”

Ранг мотиву	Кореляції з навчальною успішністю			
	6 класи (n=140)		7 класи (n=116)	
Пізнавальний	0,071		0,025	
Комунікативний	-0,061		0,044	
Емоційний	-0,049		-0,336	**
Саморозвитку	0,153		0,035	
Позиція школяра	0,024		0,146	
Досягнення	-0,066		0,078	
Зовнішній	-0,015		-0,132	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Таблиця 12

Кореляційні зв'язки навчальних мотивів з навчальною успішністю за методикою Н.Г. Лусконої “Рівень шкільної мотивації”

Навчальні мотиви		Кореляції з навчальною результативністю (середнім балом успішності)							
		Загалом				Миколаїв (виб.1)			
		6 класи		7 класи		6 класи		7 класи	
		(n=140)		(n=116)		(n=70)		(n=90)	
Рівень шкільної мотивації (загальний)		0,023		-0,120		-0,105		-0,012	
Школи	Загальне ставлення до школи (№1-3)	-0,163		-0,076		-0,433	***	-0,086	
	Ставлення до навчання (№4-6)	-0,115		-0,094		0,079		-0,084	
	Ставлення до значущих дорослих (№7-8)	0,178	*	-0,048		0,056		-0,010	
	Ставлення до ровесників (№ 9-10)	0,131		0,062		0,183		0,004	
1.Тобі подобається в школі?		-0,086		0,076		-0,223		0,238	*
2.Вранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю йдеш в школу або тобі часто хочеться залишитися вдома?		-0,115		-0,072		-0,332	**	-0,065	

Питання методики «Рівень шкільної мотивації»	3. Якби вчитель сказав, що завтра в школу не обов'язково приходити всім учням, що охочі можуть залишитися вдома, ти пішов би в школу чи залишився б удома?	-0,095	-0,133	-0,302	*	-0,216	*
	4. Тобі подобається, коли у вас відмінюють які-небудь уроки?	-0,118	-0,106	-0,126		0,002	
	5. Ти хотів би, щоб тобі не задавали домашніх завдань?	-0,079	-0,143	0,073		-0,070	
	6. Ти хотів би, щоб в школі залишилися одні перерви?	-0,034	0,079	0,168		0,124	
	7. Ти часто розповідаєш про школу батькам?	0,141	-0,022	0,041		-0,038	
	8. Ти хотів би, щоб у тебе був менш строгий вчитель?	0,100	-0,046	0,047		-0,133	
	9. У тебе в класі багато друзів?	0,076	0,115	0,056		0,103	
	10. Тобі подобаються твої однокласники?	0,126	-0,032	0,190		0,026	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$ (лінійна кореляція Пірсона)

Дослідження рівня шкільної мотивації за методикою Н.Г. Лусканової проводилось для визначення такого інтегративного показника як загальне ставлення до шкільного життя. Кореляційні зв'язки рівня шкільної мотивації за цією методикою підраховувались по кожному з 10 запропонованих нею мотивів та за окремими шкалами, які були нами виокремлені для розуміння психологічної сутності і зручності аналізу (загальне ставлення до школи (№1-3), ставлення до учіння (№4-6), ставлення до значущих дорослих (№7-8), ставлення до ровесників (№ 9-10)). [4]

Загальні показники мотивації, які вимірює методика, не показали значущих лінійних кореляційних залежностей з успішністю школярів-підлітків (див. таблицю12). Серед виділених нами шкал виявлено значущу слабку позитивну кореляцію з рівнем успішності ставлення учнів до значущих дорослих (питання №7-8). Разом з тим, аналогічне дослідження, проведене на вибірці школярів Миколаєва, виявило високу значущу помірну негативну кореляцію успішності 6-класників із показником загального ставлення до школи ($p < 0,001$).

Вища успішність учнів безпосередньо пов'язана з небажанням іти до школи і вираженим бажанням залишитися вдома, може свідчити в тому числі і про переважання чи соматичну ослабленість таких учнів.

Серед семикласників Миколаєва позитивне ставлення до школи слабопозитивно корелює з успішністю, водночас негативно – з вибором

школи за умови, коли вчителем дозволено залишитись вдома ($p < 0,05$). Тобто більш успішним школярам школа подобається, ніж менш успішним, а бажання залишитись, по можливості, вдома теж може бути спричинене надмірним навантаженням або соматизацією напруження. Це тим ймовірніше, що дослідження проводилося в ліцейних класах, де рівень вимог значно вищий, ніж в типових ЗНЗ.

Висновки. Мотиваційна структура навчальної діяльності має особливості на різних вікових етапах розвитку дитини. Активне становлення учнів середніх класів як суб'єктів власної діяльності, пріоритет навчальної мотивації підлітків в успішному засвоєнні ними знань зумовлює потребу в поглибленому її вивченні.

Встановлено особливості структури навчальної мотивації дітей (256 школярів) молодшого підліткового (6 класи) і власне підліткового (7 класи) віку. Виявлено, що мотиваційна структура навчання учнів 6 і 7 класів має відмінності, що відображає вікові особливості їх розвитку. Незалежно від навчальної успішності школярі 6-х класів вважають найбільш сильними спонуканнями до навчання комунікативні, емоційні, пізнавальні мотиви та мотиви саморозвитку. Для 7-класників найбільш сильними (дієвими) виявились мотиви зовнішні, саморозвитку, емоційні і досягнення.

Аналіз мотиваційної структури груп учнів за успішністю виявив наступне. Всі за успішністю групи учнів 6-х класів (ВУ, СУ, НУ) мають подібну мотиваційну структуру, яка співпадає із загальною (без поділу на групи). Група ВУ відрізняється суттєвим значимим домінуванням мотиву саморозвитку у мотиваційній структурі.

Чим вищі показники успішності, тим вищими є показники таких мотивів, як позиція школяра, пізнавальні, комунікативні і зовнішні мотиви учнів 7-х класів. Це дає підставу припустити, що шкільна успішність підлітків залежить від високого рангу мотивів цих груп у структурі мотивації навчальної діяльності.

Виявлено, що полярні за успішністю групи 7-класників мають обернену мотиваційну структуру. Інтегративний мотив "позиція школяра" і мотив саморозвитку зайняли перші місця у ВУ і останні у НУ учнів; емоційні мотиви посідають останнє місце у ВУ і 1-е у НУ підлітків.

Аналіз динаміки розвитку мотиваційної структури учнів 6-7 класів дає підстави вважати, що мотив саморозвитку є стрижневим і вказує напрямок розвитку мотиваційної структури досліджуваних груп підлітків.

Встановлено, що ставлення до школи як інтегративний показник шкільної мотивації і структура навчальної мотивації підлітків взаємопов'язані з їх успішністю. Виявлено позитивну статистично значущу залежність між успішністю і домінуванням

мотивів позитивного загального ставлення до шкільного життя, ставленням до значущих дорослих як спонук до навчання.

Доведено, що оптимальною для навчання в середніх класах є така структура, у якій на перших місцях мотиви: пізнавальні, саморозвитку, позиція школяра, комунікативні і зовнішні. Найявніші (високих рангів) цих мотивів найефективніше впливає на формування позитивного ставлення підлітків до навчальної діяльності і на формування їх особистості. У різних групах ВУ, СУ, НУ мотивація навчальної діяльності не була однорідною. В залежності від індивідуальних особливостей, особливостей навчального закладу та навчання класного колективу одночасно виявляються різні мотиви учіння.

Перспектива подальшого дослідження вбачаємо у вивченні близької (інструментальної) мотивації навчання у підлітків з різною навчальною успішністю.

Список використаних джерел

1. Алексеева М.І. Дослідження мотиваційної сфери підлітка / М.І. Алексеева, М.Т. Дригус // Вивчення особистості підлітка / [За ред. М.Т. Дригус]. – К.: Ін-т психології АПН України, 1994. – 128 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Под редакцией Д. И. Фельдштейна; Вступительная статья Д. И. Фельдштейна., 2-е изд./ Л.И. Божович. – М.: Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1997. – 352 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С.Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
4. Лусканова Н.Г. Методы исследования детей с трудностями в обучении: учебно-методическое пособие (Серия “Психодиагностика: психологу, врачу, педагогу”) / Н.Г. Лусканова. – М.: Фолиум, 1999. – 32 с. – С. 19-28.
5. Маркова А.К. Формирование мотивов учения / А.К.Маркова, Т.А.Матис, А.Б.Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
6. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе / Д.И.Фельдштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.

We describe the specifics of the formation age of motivation in adolescence. The structure and peculiarities of educational motivation of pupils were experimentally investigated and analyzed depending on the level of educational achievement. There are meaningful connections existing between motivated pupils and their academic performance. The comparative analysis was done due to peculiarities of educational motivation aspect of teenagers with the connection to results of training.

Key words: learning motivation, motive, the motivational structure of educational activity.

Отримано: 22.07.2011